

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE MİLLİYETÇİLİĞİN İŞLEVLERİ Davut Ateş¹

Özet: Türk siyasi hayatında son yıllarda ağırlık kazanmaya başlayan milliyetçi söylemlerin en önemli nedenlerinden biri, 1999 yılında Türkiye'nin AB'ne tam üye olabilecek aday ülkeler listesine alınmasıyla ilgili kararın getirmiş olduğu ulusal zorunluluklardır. Öte yandan, Türkiye'nin Birlik'e üyeliği konusunda ilerlemeler oldukça, Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan Türkiye karşıtlığı da kıtasal milliyetçi söylemde kendisine yer bulmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışmada son yıllarda her iki tarafta yükselen, ancak dinamikleri farklı olan milliyetçi söylemlerin nasıl şekil aldıkları gözden geçirilecek; Birlik ve Türkiye arasındaki müzakerelerde her iki taraftaki milliyetçiliğin üstlendiği işlevlerin neler olduğu incelenecek; Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği konusunda milliyetçi söylemlerin ne kadar etkili olabilecekleri tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Avrupa Birliği, Bütünleşme, Milliyetçilik

The Functions of Nationalism in Turkey – EU Relations

Abstract: One of the most important factors leading to the rise of nationalist discourse in Turkish political life in recent years is national obligations brought by Turkey's candidacy to join European Union. Meanwhile, as some steps are achieved for Turkey's accession, anti-Turkey views find ways of loudly talking within the continental nationalist discourses. In this respect, in this paper it will be reviewed how the prevailing nationalist discourses on both side, taking into consideration that their roots are very different, are shaped; it will be examined that nationalism in both sides takes on what kind of functions in negotiations between Turkey and EU; it will be debated to what extent nationalist discourses will become influential on the future of Turkey-European Union relations.

Keywords: Turkey, European Union, Integration, Nationalism

1. GİRİŞ

Türklerin Avrupa ile ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe sahip olmakla birlikte, son yarım asırlık döneme Avrupa kıtasındaki bütünleşmeyle olan ilişkiler damgasını vurmuştur. 1963 Ankara Anlaşmasıyla başlayan süreç 1996 yılı başında Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'nin (GB) yürürlüğe girmesiyle sonuçlanmış, ardından 1999 yılı Aralık ayında Türkiye Birlik'e aday ülke ilan edilmiştir. 2004 yılında da Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini büyük oranda yerinde getirdiği kanaatine varılarak katılım görüşmelerine 2005 yılında geçilmesine onay çıkmıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde üyelik müzakereleri resmen başlamıştır.

¹Email: atesdavut@yahoo.com, Ankara.

Yaklaşık son on yıldır yoğunlaşan ilişkilerin seyrine bakıldığında Türkiye'deki beklentilerin vasfında önemli kaymalar meydana geldiği görülmektedir. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği dönemdeki genel beklenti Çin ve Hindistan gibi gelişme yolundaki ülkeler karşısında kaybedilmeye başlanan rekabet gücünün yeniden kazanılacağı, geleneksel olarak istihdamda önemli yer tutan tekstil ve konfeksiyon gibi sektörlerin GB sayesinde nefes alacağı yolundadır. GB nihayetinde ekonomik politikaların önemli bir parçasını oluşturan dış ticaret politikalarına ilişkindir ve beklenti de tabiatıyla büyük oranda iktisadi çizgide biçimlenmiştir. Birlik'e adaylığın ilan edildiği 1999 yılından sonra ise toplumsal katmanlardaki beklentilerin çeşitlendiği görülür. Bir tarafıyla iktisadi beklenti yavaş yavaş ülkemize yabancı sermaye akını olacağı ve istihdam alanlarının genişleyeceği yolunda şekillenirken, öte yandan aday ülke statüsünün zorunlu kıldığı siyasi değişimler de gündeme oturmaya başlamıştır (Emerson ve Tocci, 2004:31). Müzakerelerin başlatılması kararının alındığı 2004 yılındaki beklentilerin hem iktisadi hem de siyasi taraflarının olduğu görülür. İktisadi beklentiler, serbest dolaşımın getireceği rahatlık, yabancı sermaye akışı ve AB fonlarından alınacak destekler çerçevesinde oluşurken, siyasi beklentiler, tam üyelik için yapılan reformların hakkıyla uygulanması sonucunda ülkede liberal-demokrasinin kurumsallaşacağı yönünde oluşmuştur. Böylece, şekilci ve taklitçi modernleşme projesi yerine zihniyet dönüşümünü (Ağaoğlu, 1972:13) getirecek bir değişim sürecinin başlayacağı beklentisi gelişmiştir.

Adaylık ilanından beri yaklaşık on yıl geçtikten sonra artık Türkiye ile AB arasında daha ciddi ve kalıcı ilişkilerin kurulması aşamasına geçilmiş bulunuyor. Bununla birlikte, son yıllarda milliyetçilik etrafında Türkiye'de AB karşıtlığının yükselişe geçmesi (A. Aktar, 2006) ve buna bağlı olarak kamuoyundaki beklentilerin iyimserlikten kötümserliğe doğru kayması, öte yanda AB içerisindeki Türkiye karşıtlığının daha yüksek sesle dillendirilmesi Birlik ile Türkiye arasındaki bütünleşmenin hiç de kolay olmayacağını –hatta bütünleşme girişiminin olumlu sonuçlanacağını garanti edilemeyeceğini– göstermektedir. GB'nin tesis edildiği günlerden başlayarak Türkiye'deki AB karşıtlığı söylemi elbette farklı toplumsal kesimlerde var olagelmıştır. Zira yapılan tercihin ülkede yaşayan herkesi aynı anda memnun etmesi beklenemez. Ancak, adaylık süreci ve ardından müzakerelerin başlamasıyla birlikte, Türkiye'deki toplumsal kesimlerin AB'ne yönelik olumlu veya olumsuz beklentilerinin tartışılma biçimi sertleşme eğilimine girmiştir. Aynı şekilde müzakerelerin başlamasıyla birlikte AB içinde Türkiye konusundaki tartışmaların da daha ciddi boyutlara vardığı gözlenmektedir. Her iki taraf açısından birbirlerini olumsuzlayan yargıların kimlik tanımını

öne çıkararak (Aktan, 1999) milliyetçi eksenlerden dile getirildiği görülmektedir. Neden ve nasıl?

Bu çalışmada, “neden” ve “nasıl” sorularına açıklık getirmek amacıyla Türkiye’deki AB ve AB’ndeki Türkiye karşıtı tezlerin genel bir analizi yapılacak, karşıt söylemlerin her iki yönden de toplumsal dokuda bulunduğu karşılığın milliyetçi söyleme dökülüş çerçevesi ortaya konmaya çalışılacaktır. Karşıtlık neden ortaya çıkmaktadır ve nasıl işlevsel halde tutulmaktadır? Bu sorulara cevap arayışında milliyetçilik olgusu önemli bir belirleyen olarak görülmektedir. Milliyetçilik etrafından yürütülecek çıkarsamalar Türkiye ile AB arasındaki bütünleşmenin zorlu yolunun aslında hiç de bütünleşme taraftarlarının ortaya koymak istediği gibi olmadığını açığa çıkarabilir. Bütünleşme yolundaki zorlu virajların milliyetçilik yoluyla daha da zorlaştırılması belki de sorunların temelini teşkil etmektedir. Çalışmada, Türkiye-AB bütünleşmesinde milliyetçiliğin başlıbaşına bir engel teşkil etmediği, ancak tarafların bir kısım çıkarlarının milliyetçilikle daha etkin olarak ifade edilebildiği, bu nedenle milliyetçiliğin bir araç olarak kullanıldığı iddia edilecektir. Hem AB hem de Türkiye’nin hassas çıkarları diye tarif edilebilecek bellibaşlı konular ekseninde taraflarca oluşturulan müzakere pozisyonlarında, karşıt milliyetçi söylemlerin her bir tarafın kendi pozisyonunu kuvvetlendirmek için birer araca dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu nedenle çalışmada, Türk milliyetçiliği veya Avrupa milliyetçiliği tartışmalarının içeriğine girilmeden, müzakereler boyunca her iki taraf açısından bir kısım hassas konular bağlamında milliyetçiliğin araçsallaştırılması sürecinin nasıl oluşturulduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

2. DIŞLAMA VE AYNİLEŞTİRME ARACI OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Ulus devletin siyaset alanında biricik seçenek olarak biçimlenmesiyle ortaya çıktığı farzedilen milli kimlik (Bowles ve Gintis, 1987:38) ve milliyetçilik (Gellner, 1997) ulusal sınırlar içerisinde birleştirici bir öge konumundayken, ulus-ötesi alanda ise dışlayıcı veya ayrıştırıcı işlevlere sahip bulunmaktadır (Marx, 2003). Ulus devletin ilk oluşum evresindeki milliyetçilik ulusal topraklarda aynileştirici bir niteliğe sahiptir ve siyasaldır (Gellner, 1983:1). Bu nedenle ulus devletlerin oluşumuna katkıda bulunmuştur (Goodman, 1996:24-25). Buna karşın Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte yeşeren etnik ve kültürel milliyetçilik ulusal sınırlar içerisindeki yeknesaklığı tehdit etmeye başlamış, ulusal sınırlar içinde ayrıştırıcı işlevler üstlenme alanı bulmuştur (Brubaker, 1996:60).

İster klasik anlamıyla aynileştirici vasfa sahip ve ulus yaratma amacındaki ulus devlet milliyetçiliği (Hobsbawm, 1990:10), ister Fransız Devrimi’nden sonra anılageldiği şekliyle devlet ile vatandaşlar arasında hak

ve yükümlülükler yaratma amacı güden sivil milliyetçilik (Bendix, 1964:66-67), isterse de yaklaşık yirmi yıldır tanıklık edilen etnik ve kültürel milliyetçilik anlamında alınsın, milliyetçilik ideolojisi nihayetinde dışlama ve aynileştirme işlevlerini birarada üstlenir ve hangisinin öncelik arzettiğini belirlemek kolay değildir (Marx, 2003:116). Dışlamanın gayesi, tanımlanan beşeri birlikteliği ötekilerden farklılaştırma; farklılığa bağlı olarak da grup içindeki dayanışma ve özdeşleşmeyi sağlayarak tanımlanan bütünlüğün aynileştirilmesi ve ötekilerden bağımsızlığının temin edilmesidir (Smith, 1991:72). Örneğin, ulus devlet milliyetçiliği ve sivil milliyetçilik farklılaştırmanın dayanağını sınır ötesine çekerken, ulusal sınırlar içerisinde aynileştirme amacı taşır. Ya da etnik yada kültürel milliyetçilik farklılaştırmayı dayatılan ulusal kimliğe karşı yürütür ve kendisini ulusal kimlikten ayırarak aynı etnik kökene ait insanlar arasında birleştirme hedefine yönelir. Farklılaştırma veya ayırıştırma bir olumsuzlamadır. “Biz onlardan değiliz veya onlar bizden değil.” tezi temel hareket noktasıdır. Bir kere buradan harekete geçince grubun ötekilerle olan farklılıklarının inşa edilmesi, eşzamanlı olarak da grup içerisindeki ortaklıkların oluşturulması süreçleri birlikte birbirlerini besleyerek gelişir.

Dışlama iki yönlü işler: *Birincisi*, ulusal sınırlar içerisinde yürütülür (Zollberg, 1983:24). Milliyetçiliğin gelişimi içerisinde sınır-İçi dışlamanın hareket noktaları farklılık arzeder. Ulus devlet milliyetçiliğinde dışlanan öteki, sınırlar içinde bulunan farklı etnik kökenlere ait azınlıklardır. Baskın olan etnik kimlik ulusal kimlik olarak dayatılır (Smith, 1991:21; Cornell ve Hartmann, 1998:37). Dayatma dilin, kültürün, kimi zaman inancın, ortak tarihin birleştirilmesiyle sonuçlanır ve ulus devletin sanki bir tek etnik kökene dayalı homojen bir topluluğa dayandığı hissi yaratılır (Snyder, 1976:25). Ortaklıkların yaratılmasında dil birliği, nostaljik ve ütopyik mitler, kültürel miras ve vatandaşlık kültürü önemli işlevler üstlenir (Anderson, 1983). Sivil milliyetçilikte dışlanan şey ise temel olarak soyluluktur. Teba içerisinde toprağa, soya veya dine dayalı ayrıcalıkların olamayacağı tezi vardır (Bendix, 1964:39). Sivil milliyetçilik toprak ve soyluluğa dayalı ayrıcalıkların dışlanarak toplumun homojenleştirilmesidir (Marx, 1996:278). Tebanın hak ve yükümlülükler bakımından eşit bireylerden oluştuğu farzedilir. İnsanların bir uyuşma ihtiyacı duymaları ulus devlet ve sivil milliyetçiliğin doğal sonucudur (Anderson, 1983:129). Etnik ve kültürel milliyetçilikte ise dışlanan olgu, tek bir etnik kökene dayalı ulusallık anlayışıdır. Dilin, inancın veya kültürün ulusal sınırlar içerisinde farklılığı üzerinde durulur. Etnik milliyetçiliğin kimi zaman dış desteklerle yaratılan bir olgu olması da sözkonusudur (Brubaker, 1996:47).

Dışlamanın *ikincisi* boyutunu sınır-ötesi oluşturur. Mevcut sınırlar içerisinde ulus devlet eksenli siyasal bir varlık vücut bulduktan sonra, sınır ötesi dışlama bu varlığın meşrulaştırılması hedefine yönelir. Böylece “ulusal sınır”lamanın mantığı ortaya çıkar: Milletler arasında “biz” ile “ötekiler”i tanımlayıcı doğal çizgi (Smith, 1991:8). Farklılıklar tabii addedilir ve buna binaen varolan sınırlar da tabiiikten payını alır. Sınır-içi ve sınır-ötesi dışlamanın birlikte ve eşzamanlı yürütüldüğü kabul edilir. Milletlerin arasında görünen sınır ulus devlet siyasallığıyla somut olsa da (Hobsbawm, 1992:10), milleti diğer toplumsal varlıklardan ayıran şeyin ne olduğunun tam olarak belirlenmesi kolay değildir (Hobsbawm, 1992:5). Üstelik bazı ulus devletlerin hala çok-uluslu olarak tanımlanması milletin ayırıcı sınırının ulus devlet olduğu iddiasını önemsizleştirmektedir (Hobsbawm, 1992:32-33).

Milliyetçilik ekseninde yürütülen grup-içi aynileştirme ve grup-dışı farklılaştırma süreçlerinin amacı nihayetinde siyasaldır. Siyasal olgu da modern dönemde ulus devletle ilgilidir. O halde milliyetçiliği ulus devletin konumundan ayırarak nevi şahsına münhasır bir ideoloji olarak ele almak eksiklik olur (Breuilly, 1982:1-2). Çoğu kere bir ideoloji olarak tanımlanmasına (Breuilly, 1982:329; Şahin, 2007), bu bağlamda idealist yönlerinin bulunduğu yolundaki yaygın inanca ve kendi başına bir güç olduğu şeklinde kavramsallaştırılmasına rağmen, üzerinde önemle durulması gereken nokta, ulus yaratma amacı doğrultusunda milliyetçiliğin devletin elinde bir araç olmasıdır (Tilly, 1994:140; Hobsbawm, 1990:91; Marx, 2003: 191). İlk gelişim çağlarında çoğu kere ulus devletin doğrudan bir aracı konumundayken, özellikle etnik-kültürel eğilimler sayesinde ulus devlet karşıtı siyasal sapmaların aracına dönüşmüştür.

Elbette bu, milliyetçiliğin ulus devletin sahip olduğu araçlar listesindeki yerini kaybettiği anlamına gelmez. Günümüzde şahit olunan gelişmeler, siyasal bir araç olarak milliyetçiliğin artık ulus devletin tekelinden çıktığını göstermektedir. Onu kullananların çoğullaşması neticesinde, aracın tanımı ve kullanılış biçimi de farklılaşmaya başlamıştır. Ulus devletler sivil niteliklere veya zaman zaman hakim etnik kimliğe atıf yaparak hala milliyetçiliği kullanıyor olsa da, etnik-kültürel veya son dönemde başgöstermeye başlayan dinsel yönelimin elinde milliyetçilik laik ulusal birliğin ve bütünlüğün dayanaklarını yeniden tanımlamaya veya yer yer bu bütünlüğü hem kimlik hem de toprak anlamında parçalamaya girişmiştir. Dolayısıyla milliyetçiliği ulus devletleşme, ulus devletten ayrılma veya asimilasyon biçimlerinin hepsinde görmek mümkündür (Goodman, 1996:21). Elbette bu sürecin dünyanın her yerinde benzer biçimde yürüdüğü iddia edilemez. Zira Avrupa’da gelişmekte olan etnik-kültürel yerelcilik siyasal içerikten yoksunlaştırılırken, özellikle gelişmekte

olan veya az gelişmiş bölgelerdeki etnik-kültürel milliyetçilik tam tersine siyasallaşma eğilimindedir.

Ulus devletlerden oluşan kıtada sınırlar arasında bir dışlama aracı mahiyetindeki milliyetçilik, Avrupa bütünleşme sürecinin başladığı günlerden itibaren tıpkı ulus devletin ilk oluşum evresindeki işlevine bürünmüş ve kıtada ortak biricik siyasal yapının yaratılması hedefi doğrultusunda siyasal-kültürel açıdan tanımlanarak aynileştirici rol oynamaya başlamıştır (Hobsbawm, 1990). Bu çerçevede “Avrupa Vatandaşlığı” 1992 tarihli Maastricht Anlaşması’yla hukuki varlık kazanmıştır. Avrupalılık kimliği (Schlesinger, 1992), Katolik-Protestan Hıristiyanlık inancı ve liberal-demokrasi kültürü birleştirici öğeler olarak öne çıkmıştır (Dahlman, 2004:554-555). Bütün bunlar öncelikle kıta-ötesini dışlama ekseninde şekillenmiştir. Yani Avrupalı, Katolik-Protestan ve liberal-demokrat olmayan ötekilere karşı kıtanın ayırıcı nitelikleri ortaya konmuştur. Eşzamanlı olarak halihazırdaki ulus devlet eksenli milliyetçiliğin kıtayı Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına götürdüğü tezinden hareketle (Van Evera, 1990-91:28), onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıl milliyetçiliği siyasal içerikten arındırılarak gelenek-nostalji karışımı yerel kimlik temsiline yönlendirilmiş ve “Avrupalılık düşüncesi” etrafında ortaklıklar kurulmasına girişilmiştir (Goodhart, 2004).

Birlik’in olgunlaşma evresi sayılabilecek bugünlerde kıtada güç kazanmakta olan eğilimlerden biri artık “Avrupalılık milliyetçiliği”dir. Zira siyasi bir bütünlüğe dönüşmekte olan AB’nin, üyelerini birleştirebilecek siyasal bir ortaklığa -milliyetçiliğe- ihtiyacı vardır (O’Sullivan, 2004-2005). Bunun yanında duran Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan veya İspanyol milliyetçilikleri siyasal işlevlerden yasaklanmaya ve tamamen kimlik temsiline mahkum edilmeye çalışılmaktadır. İşte bu yüzden AB’nin gelişim çizgisinin artık ulus devlet ötesine doğru kaydığı tartışmaları başlamıştır (Sweet ve Brunell, 1998:65). Zira Birlik organlarının her geçen gün siyasal yetki ve sorumlulukları artırılarak ulus devletin yerine ikame edilmeye çalışılmakta, aynı zamanda da siyasal yüklemelerden soyutlanan etnik-kültürel kimlikler azınlıklara mahsus birtakım temsil haklarıyla donatılarak varlıklarını korumaları (Brubaker, 1996:105) kimi zaman AB fonları desteğiyle teşvik edilmektedir (Hutchinson, 1994:152-154).

AB’nin “Avrupalılaşması” (Marquard, 1989:206-209) çabalarının sonucunu şimdiden kestirmek elbette güçtür. Ancak Türkiye ile ilişkilerde ortaya çıkan birtakım farklı bakış açıları, Türkiye ve Avrupa’nın birbirlerini birbirlerine karşı tanımlamaya (Yurdusev, 1997) devam edeceklerinin ipuçlarını vermektedir. Birinin farklılıklarını ortaya koyarak gösterdiği varlık çabası, aynı farklılıklar temelinde ötekinin varlığını da zorunlu kılar

mahiyettedir. Bu nedenle, “Türkiye ile AB arasındaki müzakereler hangi çerçevede nereye kadar yürütülebilir?” sorusu taraflar arasında en hayati konulardan biridir. Farklılıklara dayalı olarak birbirlerinin varlığını karşılıklı zorunlu kılma olgusunu dillendirme işlevini üstlenen de milliyetçi söylemlerdir. İlerleyen bölümlerde iki taraf arasındaki sorunlu belli başlı konular incelenerek milliyetçiliğin nasıl karşılıklı dışlama aracı olarak kullanıldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

3. BÜTÜNLEŞME SÜRECİNDE DIŞLAMA ARACI OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Günümüzdeki tartışmaların içeriğine bakıldığında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde milliyetçilik bir dışlama aracı vaziyetindedir. Zira tarafların bünyesinde birbirlerini sınırın diğer yakasındaki öteki olarak değerlendirenler azımsanmayacak boyuttadır. Türkiye'nin AB'ne tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde fiilen başlamasıyla birlikte, her iki tarafta da yoğunluk kazanan karşıtlık sesleri milliyetçi görüşler çerçevesinde dile getirilmeye başlamıştır. Burada milliyetçiliğin bizatihi kendisinin Türkiye'nin AB'ne katılımının önündeki bir engel olmasından ziyade, milliyetçi bakış açılarının çeşitli vesilelerle canlandırılmasına tanıklık edilmektedir. Türkiye tarafında canlanan milliyetçi eğilimler AB müktesebatının kabul edilebilir sınırların dışına taşınmasında kullanılmakta; ülkenin üstlenmek zorunda olduğu kriterlerin kamuoyunda yarattığı hayalkırıklığı ve ümitsizlik reformların ilerlemesini sekteye uğratabilmektedir.² AB tarafında canlanan kıtasal milliyetçiliğin ise, nüfus, ekonomi, gelişmişlik düzeyi, dini ve kültürel farklar gibi alanlarda Türkiye'nin Birlik'e getireceği muhtemel yüklerin hafifletilmesi, ilişkilerin derinlemesine gözden geçirilmesine imkan tanıyacak biçimde müzakere sürecinin uzatılması (Serbos, 2008:7) amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerindeki sorunlu alanların milliyetçilik yoluyla karşılıklı dışlama nedenine dönüştüğü ve siyasetin milliyetçilik darboğazına indirildiği bir ortamda, hem Türkiye'nin katılım yönündeki çabaları yara alabilmekte, hem de AB içerisindeki Türkiye karşıtlarının savunduğu imtiyazlı ortaklığa doğru fiili ilerleme kaydedilmektedir. AB içerisindeki Türkiye karşıtlarınca ve Türkiye içerisindeki AB karşıtlarınca müzakere

² 2005-2008 arasında Türkiye'de AB reform sürecinin iyice yavaşlamasının ve buna paralel olarak milliyetçilik tartışmalarının gündemdeki ağırlığının azalmasının nedenlerinden biri bu noktadır. Önümüzdeki dönemde reform sürecinin hız kazanması aynı şekilde karşılıklı olarak milliyetçi olumsuzlamayı yeniden tahrik edebilecektir.

pozisyonlarındaki farklılıkların milliyetçi söylemler yoluyla dillendirilmesi, her iki tarafın sahip olduğu hassas noktaları harekete geçirebilmektedir. Milliyetçilik aracılığıyla taraflar arasında giderilemez veya müzakere edilemez farklılıklar olduğu izlenimi yaratılarak hem Türkiye'nin hem de AB'nin daha kısa vadeli çıkarlarının ön plana çıkmasına zemin hazırlanmakta ve taraflar arasında halihazırdaki ilişki biçiminin olduğu gibi korunması üzerinde durulmaktadır. Mevcut statükonun korunmasında elbette tarafların bazı çıkarları vardır. Milliyetçi dışlama dikkati kısa vadeli çıkarlara çekmenin en etkin yolu olarak görülmekte ve daha uzun vadeli ve kalıcı değişimlerin gerçekleşmesinin imkansız olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

Bütünleşme sürecinin başlamasından itibaren Türkiye ve AB'nde canlanmakta olan milliyetçilik türlerinin aynı kategoride değerlendirilmesi yanlış olur. AB'nde canlanan milliyetçiliğin ulus-devlet sınırını aşan dinsel-kültürel öğeler içeren ve kıtanın dünyanın öteki bölgelerinden üstünlüğünü öne çıkaran nitelikte olduğu görülmektedir (D'Appollonia, 2002:175). Bu nedenle, Avrupa'daki milliyetçiliği "Avrupa milliyetçiliği" veya "kıtasal milliyetçilik" kavramıyla ifade etmek daha doğru olur. Türkiye "öteki" sınıfında değerlendirilirken, temel alınan referanslar din ve kültürdür. Türkiye Müslüman bir ülkedir ve doğu kültürüne aittir.³ Dolayısıyla Hıristiyan dinine mensup liberal-demokrat batı kültürü içerisinde yer alamaz." (Dahlman, 2004:560). Elbette AB'nin coğrafi sınırlarına ilişkin değerlendirmeler ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, dinsel-kültürel kaynaklara yapılan atıflar coğrafi sınırlarla da desteklenmektedir (Wimmel, 2006:13).

Müslüman ve doğulu kültüre ait Türkiye'nin AB'ne alınmasının başta Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere birçok ülkenin Birlik kapısına dayanması sonucunu doğuracağı ve bunun da AB'nin iç derinleşmesini riske sokacağı düşünülmektedir (Wimmel, 2006:10). AB'nde Türkiye'ye karşı sesini gittikçe yükseltmeye başlayan milliyetçilik içerik itibarıyla tepkiseldir. Bir sonraki bölümde inceleneceği üzere, Türkiye gibi hacimli bir ülkenin Birlik'e üye olma ihtimali belirdikten sonra; Birlik içerisindeki en önemli tartışma konularından biri, AB'nin yeni üyeleri hazmedebilme kapasitesinin ne olduğu şeklinde ortaya çıkmıştır. Türkiye karşıtı milliyetçiliğin tepkisel nitelik arzemesinin nedeni budur. Son dönemde tanıklık edilen Türkiye karşıtlığı ekonomik, demografik, siyasi ve kültürel yönlerden Birlik'in

³ İslam'ın ve Hıristiyanlık'ın evrensel idealler anlamında aynı amaca yöneldiği ve rekabet içinde olduğu tezi (Lewis, 1993:vii) Avrupa'daki Türkiye karşıtlığının önemli dayanaklarından biridir.

hazmetme kapasitesine tepki olarak doğmuştur ve bu yönüyle dışlayıcı nitelik arzeder (Brah, 1993:24). Türkiye'nin üyeliği bağlamında Birlik içinde yükselen Avrupa milliyetçiliğinin bir boyutu dışlama iken, sözkonusu eğilim aynı zamanda Avrupa içinde aynileştirici işlev üstlenmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin kabulünün Birlik'in derinleşme sürecine zarar vereceği yolundaki görüşlerin sıklıkla ortaya atılması Avrupa'nın kendi içindeki bütünlüğün tıpkı bir ulus devlette olduğu gibi sağlanması amacına yöneliktir. Birçok batılının gözünde Türkiye kültürler arası geçiş noktasında bulunması itibariyle “dikenli ülkeler” sınıfında değerlendirilir.⁴ Avrupa milliyetçiliği söylemi Türkiye'yi sınırın ötesindeki olarak görme eğilimindedir. Buna bağlı olarak da Avrupa milliyetçiliğinin Türkiye karşıtlığı ekseninde dışlama ve sınırın içindekileri aynileştirme işlevlerini birarada yürüttüğü gözlenmektedir.⁵

Türkiye'de canlanan milliyetçiliği⁶ ise iki sınıfta ele almak yerinde olacaktır. *Birincisi*, laik-sivil bakış açısıdır. Çoğunlukla yönetici elit tarafından öne sürüldüğü şekliyle laik-sivil söylem, AB'ne katılım sürecinin ülkeyi etnik ve dini temelde bölmeye dönük bir projeye dönüşmekte olduğunu iddia eder (Flam, 2003:6). Laik yapı ve ulusal birlik ülkenin güvenlik politikalarını tanımlayıcı bir çerçeveye oturtularak (Bozdoğan, 1997:211-228), AB yolunda yapılan siyasi ve kurumsal reformların ve AB tarafından talep edilen ilerlemelerin laik-üniter Türk devletini ve onun savunma mekanizmalarını zayıflattığı dillendirilir (Keyman, 2006). Böylece, AB projesinin devleti ortadan kaldırmaya çalıştığı izlenimi yaratılarak toplumun AB'ne olumsuz tavır takınmasının önü açılmış olur. Azınlık hakları, kültürel haklar, din ve vicdan özgürlüğü, kurumsal reformlar ile Kıbrıs sorunu ve Ermeni soykırımı iddiası konusundaki gelişmeler AB karşıtlığının milliyetçilik ekseninde körüklemesine zemin hazırlar.

İkincisi ise özellikle toplumsal katmanlarda dine atıf yapılarak canlandırılan milliyetçi bakış açısıdır. Dine atıftan kaynaklanan milliyetçilik bir yönüyle Avrupa'daki Türkiye karşıtlarının Hıristiyanlığa yapmış olduğu vurguya tepki mahiyetindedir. Buna göre, AB Müslüman bir ülke olan Türkiye'ye ayrımcılık yapmakta (Dahlman, 2004:561-562) ve sırf bundan

⁴ Bu sınıftaki ülkeler için “torn identity” veya “torn country” kavramları kullanılır (Huntington, 1998:154).

⁵ Geleneksel olarak Avrupa'nın ortaklıkları tarih, coğrafya ve kültür bağlamında değerlendirilirken, Birlik bünyesindeki bütünleşme süreci sözkonusu ortaklıkları, kurum, hukuk, anayasa, idare ve iktisat gibi alanlarda somut biçimlere sokmaya başlamıştır (Mayer ve Palmomowski, 2004:592-593).

⁶ Türk milliyetçiliği için bkz. (Oba, 1995; Kadioğlu, 1996; Çağatay, 2006).

dolaylı Türkiye'yi oyalamakta, manipüle etmektedir. AB'nin nihai hedefi Hıristiyanlaşmış bir Türkiye'dir (Dinç, 2006); ancak bu şart yerine getirildiği takdirde Türkiye AB'ne tam üye olabilir. AİHM'nin başörtüsü konusunda vermiş olduğu kararlar din referanslı milliyetçiliği harekete geçirmektedir.

Sonuçta, laik-sivil veya dinsel duyarlılıklar ekseninde canlanan milliyetçilik Türkiye'de AB'ne karşı ulusal direnç blokunun oluşmasına katkı sağlamakta, yapılan yasal reformların uygulama alanını daraltmakta, AB içerisindeki Türkiye karşıtlarının elini güçlendirmektedir. Avrupa'dakine benzer şekilde Türkiye'de su yüzüne çıkmaya başlayan milliyetçilik de tepkiseldir. Kriterleri koyan, reformları izleyen ve denetleyen, raporları düzenleyen ve uyarıları yapan Birlik organlarıdır. O halde, son dönemde yükselen milliyetçi söylemler bu duruma tepki olarak varolmuştur. Tepkinin bir boyutunu sınırın ötesindeki dışlama olgusu oluştururken, diğer boyutunu sınır içinde aynileştirme işlevi oluşturur. Laik-sivil bakış açısının aynileştirme kriteri "ulusallık" hedefi çerçevesindeyken, din atıflı milliyetçi söylemin aynileştirme hedefi daha çok muhafazakarlık, mukaddesatçılık gibi değerler etrafında şekillenir.

Her iki tarafın yaklaşımları incelendiğinde, Türkiye-AB ilişkilerinde milliyetçiliğin ötekini dışlama ve içerdekileri aynileştirme işlevlerini bir arada yürüttüğü görülmektedir. Avrupa milliyetçiliği veya Türkiye'de AB karşıtlığı ekseninde şekillenen farklı milliyetçi söylemler Türkiye'nin AB'ne katılımının önündeki somut engeller olarak değerlendirilemez. Her iki taraf açısından da milliyetçilik, tanımlanan çıkarlar doğrultusundaki amaçların gerçekleştirilmesine yönelik kullanılan araç görünümündedir. Milliyetçilik üzerinden yapılan siyaset yoluyla, hem AB hem de Türkiye yönünden birlikteliği zora sokacak somut gerekçelerin örtülmesi, saklanması veya gizlenmesi imkanı bulunmaktadır; ya da bütünleşmenin önünde aslında ciddi sorun olmayacak bazı konular karşıt milliyetçi söylemin dillendirilmesi fırsatını yaratarak tarafların çıkarlarının korunmasına veya elde edilmesine hizmet etmektedir. Bundan sonraki bölümde, milliyetçiliğin Türkiye-AB bütünleşmesinin önündeki sorunlu konulara karşılıklı dışlama aracı olarak nasıl eklemlendiği incelenecektir.

4. SORUNLU ALANLAR YOLUYLA MİLLİYETÇİLİĞİN DIŞLAYICI İŞLEVLERİ

Süregelen tartışmalar içerisinde dillendirildiği şekliyle AB-Türkiye bütünleşmesini zorlayacak etmenleri iki ana başlık altında sınıflandırmak yerinde olur. *Birincisi*, AB'nin hazmetme kapasitesini test edecek olgular. *İkincisi* ise, Türkiye tarafından üstlenilmesi veya yerine getirilmesi ciddi güçlükler yaratabilecek konular. Müzakereler boyunca bu iki olgunun

birbirini etkilemesi ve beslemesi olasıdır. Zira her bir taraf, müzakere taktiği olarak, ötekinin sorunlu alanlarını milliyetçi söylemlerin güdümünde gündeme taşıyarak kendi sorumluluğunu hafifletme yolunu seçebilecektir. Bahsekonu sorunlu alanlar bir taraftan milliyetçiğin ağırlığının artmasına imkan tanıırken, diğer yandan konuların milliyetçilik bağlamına indirgenmesi nedeniyle sorunların müzakere edilebilme ihtimalini azaltabilmektedir. Sorunlu konular hem milliyetçiliği besler hem de yükselen milliyetçilikten beslenir. Bunun en önemli açıklamalarından biri de Türkiye-Avrupa ilişkilerinde milliyetçiliğin içerde aynileştirme dışarda ise dışlayıcı işleve sahip olmasıdır.

4.1. Türkiye'nin Dışlanma Gerekçelerinin Avrupa Milliyetçiliğiyle İfadesi

Avrupalılık söylemi ekseninde AB içerisindeki Türkiye karşıtlığının çıkış noktaları genel olarak üç ana başlıkta toplanabilir: Hazmetme kapasitesi, dinsel-kültürel farklılık ve bazı üye ülkelerin ulusal çıkarları. *Birincisi*, AB'nin nesnel kriterler (ekonomi, nüfus, siyaset) itibarıyla Türkiye'yi hazmetme kapasitesinin tartışılması gerektiği yolunda Avrupa içinde yaygınlaşan bir iddia vardır (Cook, 2007:25-26). Türkiye, mevcut siyasi kıstaslar, ekonomik gelişmişlik ve nüfusun hacmi dikkate alındığında Türkiye karşıtlarının ısrarla üzerinde durduğu gibi Birlik tarafından hazmedilmesi oldukça zor bir partner konumundadır (Özkırımlı, 2008, 57-58).⁷ Türkiye karşıtları tarafından gündemde tutulan ekonomik-siyasi-demografik konum, AB'nin Türkiye'yi hazmedemeyeceği tezine dayanır. Türkiye'nin fakir bir ülke olduğu; genç, kalabalık ve işsiz nüfusa sahip bulunduğu; nüfusun hala önemli bir bölümünün tarımda istihdam edildiği konuları öne çıkarılır. Bu olumsuzluklar Türkiye karşıtlarının iddialarının somut gerekçelerini oluşturur. Birlik'in hazmetme kapasitesi daha önceki genişlemelerde çok fazla merkezi bir sorun teşkil etmemiş olsa da, son katılımdan bir önceki genişlemede Birlik'e üye olan 10 ülkenin⁸ toplam nüfusundan daha büyük nüfusa sahip bir ülkenin üyeliği sözkonusu olunca, hazmetme sorunu elbette hassasiyet kazanmaktadır.

Türkiye'nin Birlik tarafından hazminin ciddi bir sorun teşkil ettiği yolundaki iddianın geriplanında yatan en önemli gerekçelerden biri,

⁷ Her ne kadar hazmetme kriterlerinin neler olduğu belirlenmemiş olsa da, bu konudaki çalışmaların sürdüğü bilinmektedir ("Deklarasyona Rum Damgası", 2005).

⁸ Son katılım Romanya ve Bulgaristan'dır. Bir önceki katılımda üç Baltık cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Malta, Güney Kıbrıs ve Slovenya üye olmuştur.

Türkiye'nin katılımıyla AB'nin derinleşme sürecinde ortaya çıkabilecek çatlaklardır. Birlik içindeki derinleşmenin amaçlarından birinin Avrupa çapında siyasi birliğin sağlanmasına ve Avrupalılar arasındaki ortaklıkların artırılmasına yönelik adımlar atılması olduğu dikkate alındığında (Robyn, 2005:15), derinleşme süreci Avrupa milliyetçiliği söyleminin somut projelerinden birini teşkil etmektedir. Oysa, hazmedilmesi konusunda ciddi kuşku bulunan bir ülkenin Birlik'e dahil olması doğal olarak derinleşme sürecini yavaşlatacak ve yeni alınan ülkenin getireceği sorunlar AB gündeminin önemli maddelerinden biri olacaktır. Bu yüzden, Birlik'in Türkiye'yi hazmetme kapasitesinin yeterli olmadığı yolundaki karşı çıkışın dayanaklarından biri derinleşme sürecinde, dolayısıyla Avrupalılık projesinde görülebilecek yavaşlama ihtimalidir (D'Estaing, 2004). Zira, üye olduktan sonra Türkiye gibi köklü sorunları olan bir ülkenin değişime zorlanması konusunda AB'nin mevcut yapısında ciddi yaptırım araçları yoktur (Templar, 2008:4).

İkincisi, Türkiye ile bütünleşmeye karşı dillendirilen dinsel-kültürel temelli dışlamadır (Dahlman, 2004:561). Hıristiyanlığa -daha özelde ise Katolik-Protestanlığa- (Pirie, 1996:1089), liberal-demokrasie ve ortak kültürel mirasa (Özkırmı, 2008:88) atıf bu dışlamanın gerekçelerini oluşturur. Buna göre, Türkiye Müslüman bir ülkedir ve liberal-demokratik değerler itibarıyla Avrupa seviyesinde değildir (Ballard, 1996:26-27). Bu karşı çıkış kısmen nesnel kriterler açısından AB'nin Türkiye'yi hazmetme kapasitesinin olmadığından hareketle müzakerenin daha uzun zamana yayılması veya hazmetmeyi kolaylaştırıcı ve önceki katılımlarda görülmeyen istisnalar içeren bir bütünleşme sağlanması⁹ ya da katılım müzakerelerinin imtiyazlı ortaklık hedefine yöneltilmesi (Rehn, 2005) amacıyla; kısmen de doğrudan Avrupalılık kimliğinin "öteki" algılamasıyla bağlantılıdır (Keating, 2004:371). Her iki halde de "Avrupalılık" söylemi elverişli bir araç hüviyetindedir ve Avrupa'nın kıtasal milliyetçiliğinin sözcüsüdür. Öte yandan, dinsel-kültürel temelli beliren dışlama aynı zamanda, Türklerin Avrupa ile olan yaklaşık bin yıllık tarihlerinin getirmiş olduğu önyargılı yüklemeleri de içinde taşır.¹⁰ Buna göre Türkiye başka bir kültüre, dine, kıtaya; kısacası başka bir dünyaya aittir,¹¹ bu yüzden de Türkiye'nin Birlik

⁹ Örneğin, Fransa'nın, müzakereler olumlu sonuçlansa bile Türkiye'nin katılımını halkoyuna sunma planı bu çerçevede alınabilir (Cook, 2007:26).

¹⁰ Buna göre Türkiye hem korkulan hem de saygı duyulan bir ülkedir (İnalçık, 1998). Hıristiyanlık temelinde Avrupalılık kimliğinin oluşumunda Türklerin İstanbul'u fethinin payı yadsınmaz (Karpas, 1973:3).

¹¹ Hıristiyanlığın bugünkü laik Avrupa kimliğindeki yeri için bkz. (Asad, 2002).

içerisine alınması girişimi bizzat Birlik'in bütünlüğüne ve derinleşme sürecine yönelik önemli bir tehdittir (Özkırımlı, 2008:58). Esasında dinsel-kültürel farklılık yönünden yükseltelen sesler de bir şekilde Avrupa'nın ötekini hazmetme kapasitesiyle ilgilidir. Ekonomik-siyasi-demografik etmenler AB'nin hazmetme becerisi çerçevesinde değerlendirilir ise, dinsel-kültürel farklılık da genel olarak Avrupa'nın hazmetme becerisi açısından ele alınabilir.

Üçüncüsü ise, bazı üye ülkelerin bir kısım ulusal çıkarlarının Türkiye sözkonusu olduğunda Avrupalılık söylemine dahil edilmesiyle ortaya çıkan dışlamadır. Türkiye-AB ilişkileri yaklaşık yarım yüzyıllık tarihi geçmişe sahiptir. Bu süre aynı zamanda AB'nin sürekli olarak genişlediği dönemdir. Kuruluşunda üye sayısı 6 olan Birlik'in bugünkü üye sayısı 27'ye ulaşmıştır. Yeni katılan üyelerin çoğunun Türkiye'nin tarihsel bağları olan ülkeler olduğu ve bunlardan bir kısmıyla bugün de devam eden sorunları bulunduğu dikkate alındığında, Türkiye ile yürütülen müzakerelerin çerçevesinin zorluğu daha kolay anlaşılabilir. Zira, Birlik'e aday ülkelerle yürütülen müzakerelerin ilerlemesi ve nihayetinde yeni katılacak ülkenin kabulü üye ülkelerin oybirliğini gerektirmektedir. Bu süreçte, Türkiye ile sorunları olan bir kısım üyelerin Birlik'in genel çıkarlarının yanında kendi özel ulusal çıkarlarını gözetmeleri ve beklentilerini Avrupa milliyetçiliğine dahil etmeleri tabiidir.

Müzakerelerin sınırları belirlenmemiş koşulluluk (conditionality) ilkesine (Tocci, 2005: 79) göre ilerleyecek olması bazı üyelerin bu yöndeki eğilimlerini artırabilecektir. Örneğin Güney Kıbrıs Yönetimi, Yunanistan veya Avusturya gibi.¹² Bu ikili sorunların her ne kadar taraf üye ülkelerin ulusal çıkarlarıyla ilgili olduğu, dolayısıyla Avrupa milliyetçiliği çerçevesinde değerlendirilmemesi gerektiği düşünülse de, sözkonusu sorunların Türkiye'ye karşı özellikle din-kültür merkezli ortaya çıkan karşıtlığın malzemesine dönüşmesi ihtimali küçümsenemez. Sözkonusu ikili anlaşmazlıkların Avrupa genelindeki algılanışı "bizimkiler" ile "öteki" arasındaki sorunlar görünümüne bürünebilmektedir. Yaklaşık son beşyüz yıldır Avrupa tanımında yer alan etmenlerden en önemlisinin Osmanlı karşıtlığı olduğu (Mayer ve Palmowski, 2004:575) düşünüldüğünde, Türkiye ile bazı AB üyesi ülkelerin ikili sorunları nihayetinde Avrupa milliyetçiliğini besleyebilecektir. Ayrıca, sözkonusu ikili sorunların kendi beklentileri doğrultusunda çözüme kavuşturulmasını isteyen AB üyesi ülkeler (Serbos,

¹² Sırasıyla Kıbrıs'ın bölünmüşlüğü sorunu, Ege Denizi'ndeki karasuları anlaşmazlığı, Viyana kuşatmalarının Avusturya üzerinde yaratmış olduğu tarihsel korkuya dayalı fobi.

2008:8), konuyu kolaylıkla Avrupa milliyetçiliği söylemiyle Avrupa'nın sorunu biçimine sokarak kendi konumlarını güçlendirme yolunu tercih edebilmektedir (Dahlman, 2004:568-569).

Bütünleşme sürecinde Avrupa'da ortaya çıkan Türkiye karşıtı tezlerin dayanağını teşkil eden siyasi-ekonomik-demografik hazmetme kapasitesi (nesnel kriterler) daha rasyonel ve tartışılabilir savlar iken, dinsel-kültürel farklılıklar ve bazı üye ülkeler ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar üzerinden yapılan dışlama normal müzakere mantığıyla sonuçlandırılabilir olgular değildir. Aslına bakılırsa, Avrupa milliyetçiliği yoluyla Türkiye'yi dışlama gerekçelerine dönüşebilen nesnel hazmet kapasitesi, dinsel-kültürel farklılıklar ve bazı üye ülkelerle ikili sorunlar, müzakere sürecinin bir biçimde imtiyazlı ortaklığa doğru kaydırılması amacını taşır. Bu süreci, Avrupa'daki Türkiye karşıtlarınca üretilen korkular (Özkırmılı, 2008:63-64) da besler. Bu duruma bazı AB üyelerinin ABD karşıtlığını da katmak gerekir. Zira, ABD'nin bölgedeki en önemli stratejik ortaklarından biri olan Türkiye'nin AB'ne tam üye olması, AB içerisindeki ABD hegemonyasını genişletecek (Dahlman, 2004:570) ve Birlik içerisindeki mevcut dengeleri ve derinleşme çabalarını altüst edebilecektir.

Bununla birlikte, karşıt tezleri savunanlar Türkiye ile AB arasındaki iktisadî ilişkilerin hepten koparılamayacağını da farkındadır. Zira NATO şemsiyesi altında Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması, doğudan sürekli bir tehdit halini koruyan kaçak göçmen ve uyuşturucu trafiği gibi sorunlar Türkiye'yi AB için kaydedeğer bir partner kılmaktadır (Kirişçi, 2003:5; Perthes, 2004). Türkiye karşıtları açısından, Avrupa milliyetçiliği söylemi yoluyla dışlama ve stratejik ortaklık arasında bulunabilecek en makul ortayolun Türkiye ile AB arasında imtiyazlı ortaklık tesis edilmesidir. Böylece, bir taraftan Avrupalılık kimliğinin derinleşme süreci kurtarılmış, öte yandan da yükselen Türkiye pazarıyla istikrarlı iktisadi ilişkiler sürdürülmüş ve stratejik işbirliği devam ettirilmiş olacaktır (Serbos, 2008:6).

4.2. Bütünleşme Karşıtlığının Türk Milliyetçiliğiyle İfadesi

AB'ne katılım yolunda Türkiye birinci aşamayı yani aday adaylığı dönemini geçmiş ve yasal düzenlemeler açısından siyasi kriterleri asgari olarak yerine getirerek müzakerelere başlamıştır. Ancak, müzakerelerin başlaması sadece yolun başıdır. Herşeyden önce müzakerelerin devamlılığı ve ne zaman sonuçlanacağına ilişkin bir takvim olmadığı gibi sonuçlansa bile her iki taraf açısından sonucun nasıl onaylanacağı konusunda bir açıklık mevcut değildir. Hem AB hem de Türkiye müzakere sürecinin zorlu geçeceğinin farkındadır. Türkiye açısından zorluğu oluşturan öğeler beş ana başlık altında toplanabilir ve hepsi de bir şekilde yükselen milliyetçilik

söyleminde ifadesini bulur: Azınlıklar meselesi, din ve vicdan özgürlüğü, kültürel haklar, kurumsal reformlar ve dış politika sorunları.

Birincisi, azınlıkların tanımı ve hakları meselesidir. Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması, Rum Ortodoks Patriği'nin ekümenik unvanının kamusal alanda kullanımına izin verilmesi, azınlık vakıflarının mallarının iadesi ve bunlarla bağlantılı olarak gayri müslimlerin ibadethane, eğitim kurumları açma gibi özgürlüklerinin genişletilmesi (Turkey 2007 Progress Report, 2007:16) bu kapsamda ele alınabilir. Her ne kadar Lozan Anlaşmasıyla Türkiye'deki azınlıkların tanımı ve hakları uluslararası korumaya alındıysa da, üyelik müzakerelerinin sağlıklı sürdürülmesi için, Türkiye'nin bu alandaki yasal düzenlemelerinin AB standardına yükseltilmesi, ayrıca Türkiye'nin Lozan'da yeri olmayan başka toplulukları (Kürtler) azınlık statüsünde kabul etmesi talep edilmektedir (Dahlman, 2004:564; Templar, 2008:6-7). Ancak, azınlık hakları konusundaki iyileştirmeler tabiatıyla ağırdan alınmakta, bu durum da müzakerelerin geleceği açısından önemli bir sorun olarak ortada durmaktadır (Tukey 2007 Progress Report, 2007:22-23 ve 63). Türkiye'deki milliyetçi bakış açısında, azınlıkların haklarının genişletilmesi ulus-devlet modeli esas alınarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerinin aşındırılması biçiminde okunur. Böylece, AB'nden azınlık hakları konusunda gelen ilerleme talepleri tabiatıyla milliyetçiliği körükler ve karşı çıkışın milliyetçi söylem çerçevesinde ifade edilmesine zemin hazırlar. Bu nedenle, Türk kamuoyunda AB'ne şüpheyle bakan kesimlerin en önemli endişe kaynaklarından biri ülkenin bölünmesi tehlikesidir.¹³

İkincisi, din ve vicdan özgürlüğü konusundaki gelişmelerin Türkiye'de din referanslı milliyetçiliğe zemin hazırlamasıdır. Özellikle mevcut laiklik uygulamasını savunan laik elit nazarında, genişletilen din ve vicdan özgürlüğünün siyasal islamcılar tarafından laik yapının aşındırılmasında kullanılabilmesi kaygısı mevcuttur. Post-modern darbe diye de tanımlanan 28 Şubat'ı müteakip, siyasal islamcılar dini özgürlüklerin iç dinamikler vasıtasıyla elde edilmesinin zorluğunun farkına vararak, genel olarak Avrupa karşıtlığı söylemini terketmiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak, siyasal İslamcılığın bir yan ürünü olan AK Parti'nin 2002 yılında iktidara geliş sürecinde AB üyeliği birincil hedef olarak ortaya konmuştur (Dağı, 2005:30). İslamcıların beklentisi, siyasi kriterlerde AB standardı yakalandığı takdirde Türkiye'de uygulanmakta olan katı laiklik anlayışının yumuşayacağı ve bunun da din ve vicdan özgürlüğünü genişleteceği

¹³ Nüfusun yaklaşık yarısı AB'nin Türkiye'yi bölmeye çalıştığına inanmaktadır (Özkırımlı, 2006).

yönünde şekillenmiştir (Dağı, 2005:27). Ancak, başörtüsü konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen kararlar hiç de islamcılarının beklentisi doğrultusunda çıkmamış¹⁴ ve Türkiye’deki katı laiklik anlayışının mevcut uygulaması bizzat Avrupa tarafından tescil edilmiştir. Ayrıca, AB tarafından gündemde tutulan “dini özgürlükler” Türkiye’deki azınlıklara ilişkin olup, İslamcılarının beklentileriyle çok da ilgili değildir (Turkey 2007 Progress Report, 2007:16-17). Bu gelişme laik elit tarafından memnuniyet verici kabul edilse de, sözkonusu kararın Türkiye’de muhafazakar-mukaddesatçı çevrelerde AB karşıtlığına neden olmakta ve karşı duruşun geleneksel milliyetçi söylemle (Kasaba ve Bozdoğan, 2000) ifade edilmesine zemin hazırlamaktadır. Din temelli milliyetçilik yoluyla dillendirilen dışlama Avrupa’nın Müslümanlık nedeniyle Türkiye’yi dışlamasını tamamlar (Dahlman, 2004:561).

Üçüncüsü, kültürel haklar sorunudur. Kürt sorunu, Türklük çerçevesinde tanımlanan ulusalcılık hedefi doğrultusunda kurulan Türkiye’nin (C. Aktar, 2006:60-66) en önemli güvenlik açmazlarından birini teşkil etmektedir. Zira, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı ayrılıkçı Kürtler terör eylemlerine girişmekte, sözkonusu sorun hem bölgedeki asayişin sağlanamamasına hem de ülkenin toprak bütünlüğünün tehdit edilmesine yol açmaktadır. Toprak bütünlüğüne yönelik somut tehdidin var olduğu bir ortamda (Templar, 2008:4), siyasi kriterler açısından kültürel haklar meselesinin gündeme getirilmesi (Dahlman, 2004:564-568) doğal olarak ülkedeki milliyetçi eğilimleri beslemekte ve karşı çıkışın milliyetçi söylemle ifadesine zemin hazırlamaktadır. Zira, kültürel haklar adı altında genişletilecek özgürlükler PKK terörüne meşru zemin hazırlayabilecek ve ülkenin toprak bütünlüğü daha ciddi tehdit altına girebilecektir. Bu nedenle, Kürt sorunu, PKK terörü ve Güneydoğu Anadolu bölgesine ilişkin AB tarafından yüksek sesle dile getirilen kültürel haklar konusunda AB’nin istediği doğrultuda ve hızda (Turkey 2005 Progress Report, 2005:21-23) yakın zamanda ciddi ilerleme kaydedilmesi ihtimali görünmemektedir. Ayrıca, kabul edilmiş ulusal azınlıkların AB mali fonlarından ayrıcalıklı şekilde yararlanması, tam üyeliğe doğru giden Türkiye’de de bazı

¹⁴ Leyla Şahin başörtüsü nedeniyle üniversiteden uzaklaştırılmasına karşı mahkemeye başvurmuş ve AİHM 10 Kasım 2005 tarihli kararıyla, davacıcının başörtüsünden dolayı eğitim kurumunca okuldan uzaklaştırmasını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırı bulmamıştır. Bir başka olayda ise okul idaresine başörtülü fotoğraf veren ve bundan dolayı okula kaydı yapılmayan öğrencinin başvurusunu AİHM 16.10.2006 tarihli yorumuyla 1993 tarihli başka bir davaya atıf yaparak dava konusu olarak kabul etmemiştir.

toplulukları kendilerini azınlık statüsünde kabul ettirmeleri için çaba sarfetmeye itmektedir (Kalaycı, 2006:19). Kürt sorununun ulusal birliğe ve toprak bütünlüğüne karşı yarattığı tehdit ve bu kapsamda genişletilmesi gündemde olan kültürel haklar milliyetçi söylemin yükselişini hızlandırmaktadır.

Dördüncüsü, sivil-asker ilişkisi bağlamında yapılacak kurumsal reformlardır. Siyasi kriterler açısından, demokratikleşmenin tam anlamıyla sağlanabilmesi için askeri kurumların siyasi-sivil hayata etkilerinin asgariye indirilmesi, ayrıca askeri liderliğin sivil idarenin denetiminde bulunması gerekmektedir. Halbuki askeriye, ulus devlet modeli ekseninde kurulan yeni Türk devletinin bekasının teminatı olarak algılanagelmiştir (Cizre, 2004). AB'nin beklentileri doğrultusunda demokratikleşme boyutundan bakıldığında Türkiye'deki mevcut sivil-asker ilişkilerindeki sorun, askeri yetkililerin siyasal, toplumsal, kültürel vb. her konuyla ilgilenmesi, ayrıca birtakım yasal ve kurumsal düzenlemeler vasıtasıyla kendi görüşlerini siyasi erke, dolayısıyla topluma dayatması (Turkey 2007 Progress Report, 8), savunma harcamalarının Meclis denetiminde olmamasıdır (Turkey 2005 Progress Report, 2005:14-16; Turkey 2007 Progress Report, 2007:8). AB siyasi kriterleri ile geleneksel olarak ordunun Türk toplumunda üstlenmiş olduğu işlevler yakın zamanda birbirine yakınlştırılamayacak boyutlarda görünmektedir. Çünkü, Türkiye'nin ulusal güvenlik tanımlamasında ordunun önemli ağırlığı mevcuttur. Dinsel özgürlük yönündeki talepler laik rejime, insan hakları ve kültürel haklar alanındaki istemler de toprak bütünlüğüne yönelik iç tehditler olarak tanımlanır (Özkırmılı, 2008:105). Cumhuriyetin muhafızı rolündeki ordu da dış tehditlerle birlikte sözkonusu bu iki ana iç tehdide karşı koyabilecek en önemli savunma gücüdür. Bu nedenle, AB siyasi kriterleri doğrultusunda yapılacak kurumsal dönüşümler ordunun sahip olduğu gücü kırmaya dönük girişimler olarak ele alınır (Tank, 2005:8-10). Böylece, kurumsal reformlar bağlamında AB karşıtlığının milliyetçi söylem çerçevesinde dillendirilmesine zemin hazırlanmış olmaktadır. Ayrıca, AB gerekleri doğrultusunda yapılanlar da dahil olmak üzere, genel olarak kamu reformu devletin zayıflatılması biçiminde değerlendirilir (Koç, 2003).

Beşincisi de, başta Kıbrıs, Ege, ve Ermeni soykırımı iddiası olmak üzere dış politika konularıdır. Her üç alanda da Türkiye tarafından benimsenmiş geleneksel politikalar mevcuttur. Muhataplar tarafından aksine adım atılmadığı sürece bunlarda AB beklentileri doğrultusunda yeni açılımların yapılması ihtimali oldukça düşüktür. 2004 yılında BM tarafından hazırlanan barış planı üzerinde Kıbrıs adasının her iki yanında yapılan referandum Türkiye açısından son yılların en cesur kararı olarak ele

alınabilir (Gordon ve Taşpınar, 2006:63-64). Ancak, barış planının adanın güneyi tarafından reddedilmesi ve hemen akabinde Güney Kıbrıs'ın AB'ne tam üye olması, adadaki durumu Türkiye'nin aleyhine çevirmiş görünüyor. Zira Türkiye diplomatik olarak tanımadığı bir ülkeyle dolaylı ilişki kurmuş vaziyettedir ve katılım müzakerelerinin sağlıklı ilerlemesi tanınmayan ülkenin onayına muhtaçtır (Turkey 2005 Progress Report, 2005:23-24). Bu durum Türk kamuoyu açısından küçük düşürücü bir sonuçtur.¹⁵

Ege karasuları sorunu da Yunanistan açısından çözüme kavuşturulmuş değildir (Oran, 2001). Türk ve Yunan savaş uçaklarının birbirlerini sık sık taciz etmeleri veya askeri botların Ege Denizi'nde gürnaşırı karşılaşmaları iki ülke arasındaki ilişkileri her an germeye gebe dir. Müzakerelerin pürüzsüz yürütülmesi için her iki alanda da önümüzdeki dönemde çözüm yolunda ilerleme kaydedilmesi kaçınılmazdır (Turkey 2007 Progress Report, 2007:24-25). Ancak, hem Kıbrıs hem de Yunanistan ile ilişkilerde ortaya çıkabilecek olumsuz tablonun Türkiye'deki milliyetçi eğilimleri beslemesi beklenen bir sonuçtur. Dolayısıyla, AB tarafından bu iki ülkeyle sorunların giderilmesi için Türkiye'den beklenen adımlar ülkedeki AB karşıtlığının milliyetçilik yoluyla ifadesine zemin hazırlamaktadır.

Dış politika konuları içerisinde AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyebilecek ve ülkedeki milliyetçi söylemin yükselmesine imkan tanıyabilecek en önemli konulardan biri de Ermeni soykırımı iddiasına ilişkin gelişmelerdir (Gordon ve Taşpınar, 2006:64). 28 Eylül 2005 tarihinde Avrupa Parlamentosunca, tam üyelik müzakerelerinin sağlıklı ilerleyebilmesi için Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması gerektiği yolunda alınan tavsiye kararı, bu durumun en açık göstergesidir. Ayrıca, 12 Ekim 2006'da Fransız Ulusal Meclisi'nden geçen yasayla Ermeni soykırımının reddine ceza öngörülmesi, soykırım meselesinin önümüzdeki dönemde Türkiye'nin başını hayli ağrıtaçağa benzemektedir. Her ne kadar AB yetkilileri soykırımın tanınmasının Kopenhag siyasi kriterleri içerisinde yer almadığını, dolayısıyla tam üyeliğin ön şartlarından kabul edilemeyeceğini deklare etmiş olsalar da,¹⁶ konunun AB üyesi ülkelerde

¹⁵ Rum Dışişleri Bakanı Yorgo Lillikas Türkiye'nin limanlarını Güney Kıbrıs gemilerine açmadığı takdirde, AB yolunda kendi kendisini veto edeceğini söylemiştir ("Limanlar Açılmazsa Türkiye Kendini Veto Eder", 2006).

¹⁶ Avrupa Parlamentosu Ermeni soykırımının tanınmasının üyelik ön şartı haline getirilmesini reddetmiştir ("AP'den Ermeni ve Pontus Soykırımının Ön şart Olmasına Ret", 2006). AB Komisyonu genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn, soykırımın tanınmasının Kopenhag siyasi kriterleri içerisinde yer almadığını ifade etmiştir ("Rehn: TSK Konusunda Yanlış Anlaşılma Oldu Diyaloga Açığız", 2006).

hassasiyetini koruyacağı ve Türkiye'ye yönelik bir baskı aracına dönüşebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Öte yandan AB müktesabatının sürekli değişen ve gelişen bir yasal düzenlemeler yığını olduğu düşünülürse (Bora, 2002), üye ülkelerin çoğunluğunda zaman içerisinde tanınacak soykırımın yeni üyeler açısından da müktesabatın bir parçası olması ihtimali mevcuttur. Zira Türkiye'nin üstlenmek zorunda olduğu müktesabat statik değil dinamik niteliktedir. AB müktesabati, geçmiş, bugün ve gelecekte yapılan veya yapılacak bütün düzenlemeleri içerir. Dolayısıyla konuyla ilgili olarak Avrupa Parlamentosu tarafından 2005 yılında alınan tavsiye kararının önümüzdeki yıllarda bağlayıcı bir karara dönüşmesi imkan dahilindedir.¹⁷ Böyle bir gelişme doğal olarak ükedeki AB karşıtlığını besleyebilecek ve karşı duruşun milliyetçilik çerçevesinde dillendirilmesine imkan tanıyabilecektir.

Burada beş ana başlıkta incelenen, hem milliyetçiliği besleyen hem de ondan beslenen konular, Türkiye'de son yıllarda yükseldiği iddia edilen milliyetçi söylemin nedenlerini de kısmen açıklamaktadır. İçeriyle veya dışarıyla ilgili olan her bir konuda Türkiye'nin bugüne kadar benimsenmiş ulusal politikaları mevcuttur. Dolayısıyla, sözkonusu politikalarda keskin sapmalar anlamına gelebilecek bazı değişikliklere (Templar, 2008:3) milliyetçi söylemle karşı konulması kolay görünmektedir.¹⁸ Zira, laik ulus-devlet modeline göre yapılandırılan cumhuriyetin ulusal birliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması (Büyükanıt, 2003) bizatihi milliyetçi bakış açısını zorunlu kılar. İçerde aynileştirme sınır ötesinde ise dışlama işlevleri üstlenen milliyetçi söylem, Türkiye-AB ilişkilerinin sorunlu alanlarında elverişli bir araç konumundadır. Bu nedenle, ulus-ötesi yapıya kaymakta olduğu iddia edilen AB'nin, bütünleşmenin bir gereği olarak ülkenin her alanında karar vericiymiş gibi sunulması (Sandıklı, 2001:279-284), milliyetçi eğilimleri körükleyebilmektedir. Bu nokta, bütünleşme yolunda yapılan reformların neden kolaylıkla hayata geçirilemediğine ve kamuoyundaki AB desteğinin istikrarlı bir düşüş eğiliminde olduğuna (Özkırımlı, 2008, 67) da kısmen cevap verir.

¹⁷ Komisyon, Ermenilerle ilgili bir kısım ifadelerin TCK'nın 301. maddesi kapsamında değerlendirilerek düşünce özgürlüğünün zedelendiğini ifade etmiştir (Turkey 2007 Progress Report, 2007:62).

¹⁸ AB karşıtlığının, siyasal partilerin iktidar-muhalefet konumlarıyla ilgisi de dikkate alınmalıdır. Zira, iktidardaki partilerin politikalarının muhalefet partileri tarafından toplumun her kesimini kucaklayacağı düşüncesiyle milliyetçi söylem üzerinden eleştirilmesi genel bir alışkanlık olarak ele alınabilir. İktidarda bulunmuş olan partilerin AB konusundaki politikaları için bkz. (Üste, 2006).

5. SONUÇ

Görüleceği üzere, Avrupa yakasında Türkiye'nin AB'ne katılımını zorlaştıracak din-kültür temelli kıtasal milliyetçiliğe yataklık edebilecek gerekçeler mevcuttur: Nüfus, nüfusun nitelikleri, siyasi kültür. Bu açıdan bakıldığında AB'nin Türkiye'yi demokragif-ekonomik hazmetme kapasitesi aynı zamanda kültürel hazmetme kapasitesi ile eşanlımlı ele alınabilecek bir konudur. Kültürel hazmet kapasitesi sözkonusu olduğunda ise din ve siyasal kültür konuları Avrupa'da yükselen Türkiye karşıtı kıtasal milliyetçi söylemlere kolayca malzeme olmaktadır. Ayrıca, müzakereler ilerledikçe ve Türkiye'nin AB kapısına hergün biraz daha yaklaştığı hissedildikçe, dinsel-kültürel farklılıklar üzerinden yürütülen Avrupa'daki Türkiye karşıtlığı daha da alevleneceğe benzemektedir. Bu alevlenme AB'nin Türkiye'den beklentilerini de tabiatıyla yükseltecektir. AB-Türkiye bütünleşmesi süreci, AB ekseninde kıtada yeşermeye başlayan ulus-ötesi kimliğin en önemli test alanlarından birini oluşturmaktadır (Göle, 2005). Bu kapsamda, AB tarafından Türkiye'den beklentilerin yükseltilmesi bir yönüyle AB karşıtlarının programlı politikalarının bir parçası da olabilir. Zira, yükselen beklentiler Türkiye üzerinde baskı oluşturabilecek, reformaların uygulanma şansını azaltabilecek ve ülkedeki milliyetçiliği tahrik ederek Türkiye'yi kendiliğinden imtiyazlı ortaklığa razı edebilecektir. Hazmetme ve dinsel-kültürel farklılıklara ek olarak bazı üye ülkelerin ulusal çıkarlarının Avrupa milliyetçiliği söylemiyle müzakerelere dolaylı dahil edilmesi, Türkiye'den talep edilen adımların atılmasını gittikçe zorlaştırabilecektir.

Diğer yandan, azınlıklar, kültürel haklar, din ve vicdan özgürlüğü, kurumsal reformlar ile bazı dış politika konularında AB tarafında yükselen beklentiler Türkiye'deki AB karşıtlığını körükleyebilecek ve bunun milliyetçilik söylemi etrafında dillendirilmesine olanak verebilecektir. Zira azınlıklar, kültürel haklar ve Ermeni, Ege, Kıbrıs sorunları gibi konular ülkenin Sevr hatırasını canlandıracak (Özkırımlı, 2008:59) ve AB'ni Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelen en önemli tehdit haline getirebilecektir (Kösebalaban, 2002:131). Din ve vicdan özgürlüğü ile kurumsal reformlar gibi konular da ülkenin laik-üniter yapısının savunucusu kurumları zayıflatacağı endişesiyle şiddetle tepki görebilecek ve milliyetçi söylemlere kolayca eklenebilecektir. Türkiye tarafından bakıldığında, bahsekonu sorunlu alanlar Türkiye'nin hazmetme kapasitesiyle birlikte krizle karşılaşan kimliğini (Ergil, 2000) test edecektir.

Türkiye-AB ilişkilerinde bütünleşmeye doğru giden yolun sonunun ne olacağını elbette şimdiden kestirmek mümkün olmamakla birlikte, her iki taraf açısından da bu süreçte burada dile getirilen hazmetme kapasitelerinin

belirleyici olacağı kuşkusuzdur. Tarafların hazmetme kapasitelerini gittikçe zorlaştıran öğeler milliyetçi söylemler tarafından kolaylıkla malzeme yapılabilmekte ve karşılıklı şüphelerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Serbos, 2008:6). AB yönünden “Avrupalılık” söylemi bugün kıtada barışı temin eden en önemli sığınaklardan biridir. Bu ortak noktada çatlama yaratabilecek Türkiye bütünleşmesi konusunda verilebilecek karar hayli zordur. Benzer şekilde, mevcut siyasal yapısıyla Türkiye, toprak bütünlüğünü ve iç barışını koruyabilen bir düzene sahiptir. Yükselen AB beklentileri yönünde atılacak adımların bu sığınağı tehlikeye atabilmesi tabiatıyla imkan dahilindedir. Öyleyse, Türkiye açısından da AB bütünleşmesi kararı aynı zorluk derecesine sahiptir. Bu kapsamda, bugünlerde her iki tarafta da yükselen ve birbirini olumsuzlayan milliyetçi söylemler aslında sahip olunan sığınakların riske edilmesine karşı verilen tepkiler olarak değerlendirilmelidir. Bu tepkiler Türkiye-AB bütünleşmesi girişiminin geleceğine karar verebilecek en önemli etmenlerdendir.

Türkiye ve Avrupa’da birbirlerine karşı yükselen milliyetçi eğilimlerin içerikleri birbirinden farklı görünmektedir. Birincisi ulusallık kriteri bağlamında gelişirken, ikincisi ulus-ötesine kaymakta ve kıtasal bir boyut kazanmaktadır. Her iki taraf açısından da milliyetçiliğin üstlenmiş olduğu işlevler içerde aynileştirme, sınır ötesinde ise farklılaştırmadır. Bu amaçlara yönelik olarak müzakerelerdeki sorunlu başlıklar iki tarafta da yükselen, içerikleri farklı ancak benzer işlevlere sahip, milliyetçi söylemlere hayatîyet kazandırmaktadır. Bütünleşme sürecinde dillendirilen milliyetçi söylemler, Türkiye ve AB’nin “birbirlerinin kimliğini birbirlerine karşı tanımlama” biçiminde özetlenebilecek eğilimlerin doğal sonucu gibi görünmektedir. Bu nokta, karşılıklı milliyetçiliğin müzakere sürecinde ortaya çıkabilecek sorunlu alanlar yoluyla Türkiye-AB ilişkilerinde etkin olabilmesine imkan tanıyabilecektir. Avrupa milliyetçiliği oluşturulmaya çalışılan ulus-devlet ötesi siyasal bütünlüğün harcı olarak kullanılırken, Türk milliyetçiliği halihazırdaki siyasal bütünlüğün korunmasında işlevler üstlenmektedir.

Dolayısıyla, amaçları farklı ve birbirlerini birbirlerine karşı tanımlayan milliyetçi eğilimler iki taraf arasındaki bütünleşme girişimlerini zorlaştırabilecektir. Bu zorlaştırmanın müzakerelerde kilitlenmeye neden olabilmesi imkan dahilindedir. Örneğin, AB üyesi Güney Kıbrıs Rum kesiminin hava ve deniz araçlarına Türk limanlarının açılmamış olması nedeniyle 2006 yılında bazı başlıklarda müzakerelerin askıya alınması, Türkiye-AB bütünleşme çabalarının geleceğine yönelik bazı ipuçları vermektedir. Sorun, AB üyesi bir ülkeye uygulanan ayırıcılığın kaldırılması veya kaldırılmaması ikileminde görüldüğü kadar basit değildir.

Askıya alma süreci, adadaki sorunun giderilmesi için hem AB hem de Türkiye tarafından atılabilecek adımların karşılıklı milliyetçi söylemler vasıtasıyla olanaksız kılınmış olmasının doğal uzantısı olarak ele alınabilir. Benzer gelişmelerin Türkiye’den beklenen reformların gerçekleştirilmesi ve uygulanması, Ege sorunu veya sözde Ermeni soykırımını iddiasıyla bağlantılı biçimde ortaya çıkması da muhtemel görünmektedir.

Sonuçta, hem Avrupa’da hem de Türkiye’de birbirlerine karşı son dönemde canlanan milliyetçi söylemlerin iki taraf arasındaki bütünleşme sürecinde etkin olacaklarını öngörmek mümkündür. Zira tarihsel olarak birbirlerini birbirlerine karşı tanımlayan taraflar arasındaki bütünleşme süreci, milliyetçi söylemlerin dile getirilmesine uygun gerekçeler yaratabilecek ve müzakereleri yürüten siyasal iktidarların “müzakere” kabiliyetini daraltabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (1972), Üç Medeniyet, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Aktan, G. (1999), “Avrupa Birliği’nin Bizde ve Onlarda Yarattığı Kimlik Krizi”, Foreign Policy, Summer.
- Aktar, A. (2006), Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları, İstanbul.
- Aktar, C. (2006), “Milliyetçilik Kıskaçında Siyaset”, <http://www.acikradyo.com.tr/default.aspx?mv=a&aid=15675>, Erişim Tarihi 22/3/2007.
- Anderson, B. (1983), Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, Verso.
- “AP’den Ermeni ve Pontus Soykırımının Önşart Olmasına Ret” (2006), Hürriyet, 27/9/2006.
- Asad, T. (2002), “Muslims and European Identity: Can Europe Represent Islam?”, İçinde: Anthony Pagden ed. The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ballard, R. (1996), “Islam and the Construction of Europe”, İçinde: W.A.R. Shadid ve P.S. Van Koningsveld ed. Muslims in the Margin: Political Responses to the Presence of Islam in Western Europe, Kampen, Kok Pharos Pub. House.
- Bendix, R. (1964), Nation Building and Citizenship, New York, John Wiley.
- Bora, T. (2002), “Hangi Avrupa Birliği? Hangi Müktesebat?”, Birikim, Hangi Avrupa’ya Doğru, Sayı 11.
- Bowles, S. ve H. Gintis (1987), Democracy and Capitalism, New York, Basic Books.

- Bozdoğan, S. (1997), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, University of Washington Press.
- Brah, A. (1993), "Re-Framing Europe: En-Gendered Racisms, Ethnicities and Nationalisms in Contemporary Western Europe", *Feminist Review*, Volume 45, 9-29.
- Brubaker, R. (1996), *Nationalism Reframed*; Cambridge, Cambridge University Press.
- Breuilly, J. (1982), *Nationalism and the State*, New York, St. Martin's Press.
- Büyükanıt, Y. (2003), *Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Cizre, Ü. (2004), "Problem of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research*, Volume 43, No.1, 107-125.
- Cook, S.A. (2007), "Islamist Political Power in Turkey", İçinde: Muriel Asseburg ve Daniel Brumberg ed. *The Challenge of Islamists for EU and US Policies: Conflict, Stability and Reform*, Berlin, German Institute for International and Security Affairs.
- Cornell, S. ve D. Hartmann (1998), *Ethnicity and Race: Making Identities in A Changing World*, London, Pine Forge Press.
- Çağatay, S. (2006), *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey*, London, Routledge.
- Dağı, I. (2005), "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", *Turkish Studies*, Volume 6, No.1.
- Dahlman, C. (2004), "Turkey's Accession to the European Union: The Geopolitics of Enlargement", *Eurasian Geography and Economics*, Volume 45, No.8, 553-574.
- D'Appollonia, A.C. (2002), "European Nationalism and European Union", İçinde: Anthony Pagden ed. *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, New York, Cambridge University Press, 171-190.
- "Deklarasyona Rum Damgası" (2005), *Hürriyet*, 22/9/2005.
- D'Estaing, V.G. (2004), "A Better European Bridge to Turkey", *Financial Times*, November 25.
- Dinç, C. (2006), "The Welfare Party, Turkish Nationalism and Its Vision of A New World Order", *Alternatives*, Volume 5, No.2.
- Emerson, M. ve N. Tocci (2004), "Turkey as a Bridgehead and Spearhead: Integration EU and Turkish Foreign Policy", *EU-Turkey Working Papers*, Center for European Policy Studies, No.1.

- Ergil, D. (2000), "Turkish Nationalism, Then, and Now", *Journal of International Affairs*, Volume 54, No.1.
- Flam, H. (2003), "Turkey and the EU: Politics and Economics of Accession", Seminar Paper No: 718, Institute for International Economic Studies, Stockholm University.
- Gellner, E. (1983), *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell.
- Gellner, E. (1997), *Nationalism*, New York, New York University Press.
- Goodhart, D. (2004), "Discomfort with Strangers", *Guardian*, February 24.
- Goodman, J. (1996), *Nationalism and Transnationalism: The National Conflict in Ireland and European Union Integration*, Avebury, Aldershot.
- Gordon, P. ve Ö. Taşpınar (2006), "Turkey on the Brink", *The Washington Quarterly*, Volume 29, No.3, 57-70.
- Göle, N. (2005), "Europe-An Identity or A Project", <http://www.signandsight.com/features/514.html>, Erişim Tarihi 22/3/2007.
- Hobsbawm, E.J. (1990), *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E.J. (1992), "Whose Fault Line is It Anyway?", *New Statesman and Society*, April 24.
- Huntington, S. (1998), *The Clash of Civilizations*, New York, Simon&Schuster, 1st Touchstone Edition.
- Hutchinson, J. (1994), *Modern Nationalism*, London, Fontana Press.
- İnalçık, H. (1998), "Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün", *Doğu Batı*, Cilt 1, Sayı 2.
- Kadioğlu, A. (1996), "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity", *Middle Eastern Studies*, Volume 32, No.2.
- Kalaycı, H. (2006), "Avrupa Birliği ve Mikro Milliyetçilik", *Stratejik Analiz*, Mayıs.
- Karpat, K. (1973), *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Princeton, N.J., Princeton University Center of International Studies, Research Monograph No. 39.
- Kasaba, R. ve S. Bozdoğan (2000), "Turkey at a Crossroad", *Journal of International Affairs*, Volume 51, 1-20.
- Keating, M. (2004), "European Integration and the Nationalities Question", *Politics&Society*, Volume 32, No.3, 367-388.
- Keyman, F. (2006), "AB-Türkiye: Güven Bunalımını Aşmak", <http://www.kuyarel.com/modules/AMS/article.php?storyid=272>, Erişim Tarihi 18/10/2007.

- Kirişçi, K. (2003), “Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration”, Avrupa Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi.
- Koç, Y. (2003), “Kamu Yönetimi Reformu: Devleti “Yeniden Yapılandırmak mı” “Üniter Yapıyı Zayıflatmak mı?”, Stradigma, No 9.
- Kösebalaban, H. (2002), “Turkey’s EU Membership: A Clash of Security Cultures”, Middle East Policy, Volume 9, No.2.
- Lewis, B. (1993), *Islam and the West*, New York, Oxford, Oxford University Press.
- “Limanlar Açılmazsa Türkiye Kendini Veto Eder” (2006), *Hürriyet*, 18/10/2006.
- Marquard, D. (1989); “The Irresistible Tide of Europeanisation”, İçinde: S. Hall ve M. Jacques ed. *New Times- the Changing Face of Politics in the 1990s*, London, Lawrence and Wishard.
- Marx, A.W. (1996), *Making Race and Nation: A Comparison of South Africa, the United States and Brazil*, New York, Cambridge University Press.
- Marx, A.W. (2003), *Faith in Nation: Exclusionary Origins of Nationalism*, Oxford, Oxford University Press.
- Mayer, F.C. ve J. Palmovski (2004), “European Identities and the EU: The Ties that Bind the Peoples of Europe”, *JCMS*, Volume 42, No.3, 573-598.
- O’Sullivan, J. (2004-2005), “In Defense of Nationalism”, *The National Interest*, No.78, Winter, 33-40.
- Oba, A.E. (1995), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara, İmge.
- Oran, B. (2001), *Söyleşi*, *Radikal*, 9/4/2001.
- Özkırımlı, U. (2006), “Milliyetçilik Araştırması”, *Tempo*, 6 Nisan.
- Özkırımlı, U. (2008), *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, İstanbul, Tesev Yayınları.
- Perthes, V. (2004), “America’s ‘Greater Middle East’ and Europe: Key Issues For Dialogue”, *Middle East Policy*, Volume 11, No.3.
- Pirie, P. (1996), “National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, No.48, November, 1079-1104.
- “Rehn: TSK Konusunda Yanlış Anlaşılma Oldu Diyaloga Açığız” (2006), *Hürriyet*, 3/10/2006.
- Rehn, O. (2005), “Rehn: Turkey is already a ‘privileged partner’ of the EU”, *EU News and Policy Positions*, July 13, <http://www.euractiv.com/en/enlargement/rehn-turkey-privileged-partner-eu/article-142431>, Erişim Tarihi 6/7/2006.

- Robyn, R. (2005), *National vs Supranational Identity in Europe?*, New York, Routledge.
- Sandıklı, A. (2001), *Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı.
- Schlesinger, P. (1992), "Europeanness: A New Cultural Battlefield?", *Innovation*, Volume 5, No.1.
- Serbos, S. (2008), "Between the Functional and the Essential: European Perceptions & Domestic Choices in the Framework of Contemporary EU-Turkish Relations", *Research Journal of International Studies*, Issue 7, March, 4-18.
- Smith, A.D. (1991), *National Identity*, Harmondsworth, Penguin/Reno, University of Nevada Press.
- Snyder, L.L. (1976), *Varieties of Nationalism*, New York, Holt, Rhein and Winston.
- Sweet, S.A. ve T.L. Brunell (1998), "Constructing a Supranational Constitution: Dispute Resolution and Governance in the EC", *American Political Science Review*, Volume 92, No.1, 63-81.
- Şahin, K. (2007), "Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik", *Akademik Bakış*, Sayı 12.
- Tank, P. (2005), "Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity", *Turkish Studies*, Volume 6, No.1.
- Templar, M.A. (2008), "Tasting the Bitter Pekmez: Causes of Turkey's Instability", *Journal of Global Change and Governance*, Volume 1, No.2, 1-12.
- Tilly, C. (1994), "States and Nationalism in Europe 1492-1992", *Theory and Society*, Volume 23, No.1, 131-146.
- Tocci, N. (2005), "Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?", *Southern European Society and Politics*, Volume 16, No.1, 73-83.
- Turkey 2005 Progress Report (2005), Brussels, EU Commission.
- Turkey 2007 Progress Report (2007), Brussels, EU Commission.
- Üste, B. (2006), "Türkiye'de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AET/AT/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3.
- Van Evara, S. (1990-91), "Primed for Peace: Europe After the Cold War", *International Security*, Volume 15, No.3, 7-57.
- Wimmel, A. (2006), "Beyond the Bosphorus? Comparing German, French and British Discourses on Turkey's Application to Join the European Union", *Political Science Series*, No.111, Vienna, Institute for Advanced Studies.

- Yurdusev, N.A. (1997), “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”,
İçinde: Atilla Eralp ed. Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma,
Demokrasi, İstanbul, İmge.
- Zollberg, A.R. (1983), “The Formation of New States as a Refugee-
Generating Process”, *Annals of the American Academy of Political
and Social Science*, No.467, May, 24-38.